

О. В. Гопкало

## ПРИКРАСИ ВОЛОССЯ У ДІВОЧОМУ ВБРАННІ НАСЕЛЕННЯ ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

*Розглядається група прикрас вбрання черняхівського населення, а саме дротяні кільця зі зв'язаними кінцями. Висунуто припущення, що вони призначалися для прикрашання волосся дівчат і молодих жінок. Статус жінки, її костюм, зокрема головний убір, змінювався тільки після народження дитини.*

*Ключові слова:* черняхівська культура, дротяні кільця зі зв'язаними кінцями, сережки, прикраси для волосся, соціальний статус.

У складі вбрання черняхівського населення<sup>1</sup> є дротяні кільця зі зв'язаними кінцями, відомі в літературі як скроневи. Більшість з них бронзові, але трапляються срібні<sup>2</sup> та золоті<sup>3</sup>. Їх знайдено в інвентарі інгумацій, здебільшого північного орієнтування, та кремацій (див. каталог знахідок).

Вироби, виготовлені з тонкого дроту, ламкі, не завжди добре збереглися. Їхнє призначення важко з'ясувати, якщо йдеться про кремації або ритуально зруйновані інгумації. Окрім того, значну інформацію втрачено внаслідок недостатньо ретельної фіксації та неповної польової документації. Так, приміром, «срібну дротяну сережку» з поховання Успенка 366 виявлено тільки при антропологічному аналізі (Некрасова 2006, с. 102).

Так звані скроневи кільця супроводжували і жіночі, і чоловічі поховання. Так, наприклад, поховання Будешть 106 належало чоловікові, а Гаврилівка 106, Лецкань 4, Одая 12 — молодим жінкам.

Однозначно визначити джерела цієї традиції у носіїв черняхівської культури важко, оскільки подібні прикраси одночасно існували у різних

народів. Дротяні кільця зафіксовані в комплексах черняхівських могильників з вельбарськими рисами, наприклад, Рижівці. Потрапили вони й до переліку специфічних сарматських рис черняхівської культури разом з підкурғанними похованнями, обрядом інгумації, північним орієнтуванням кістяків, специфічними позами небіжчиків (скорчена, на боці, з перехрещеними ногами, з кистями, покладеними на стегна), підбоями, катакомбами, ямами з заплічками, кам'яними та дерев'яними конструкціями могил, слідами крейди та фарби, посмертною деформацією черепів, приношенням туш свійських тварин, роговими пірамідальними амулетами, підвісками з мушлів моллюсків Сургаеа та астрагалів, видовжено-конічними металевими прикрасами, намистом з сердоліку, коралу, скла, звичаєм складати намиста у два разки та браслети (Diaconu 1966, р. 363; Рикман 1975, с. 319—323; Седов 1978, с. 87; Гей 1985, с. 11; Tempelmann-Maczyńska 1989, s. 79; Kokowski 1995, s. 46—54; Гудкова 1997, с. 227, 228).

Дротяні кільця зі зв'язаними кінцями побутовали протягом усього черняхівського часу, їх знайдено в могилах з багатим та бідним інвентарем. Вважається, що ці предмети призначалися для підвищення амулетів, з'єднання намиста, використовувалися як сережки та прикраси для волосся. Чоловіки, судячи з нечисленних незруйнованих комплексів, носили дротяні кільця як сережки (рис. 1), так само як і жінки (Одая 12) (рис. 2).

Найдостовірнішу інформацію про місце знахідки, а, відтак, і про призначення таких прикрас надають поховання дітей та підлітків, зважаючи на інвентар — дівчаток і дівчат, що значно рідше зазнавали ритуальної руйнації (Рудич 2009, с. 219; Гопкало 2010, с. 212). Парну кількість кілець знайдено з обох боків черепів — Курники 17, Неполоківці 1 (рис. 3, 1, 2; 4, 7—14) або на ключицях похованих дівчат — Велика Бугаївка 132 (рис. 3, 4; 4, 30—35).

1. Вбрання (adornment, trachtzubehör) — відлілі деталі костюма, що включають три групи предметів: фурнітуру, прикраси та амулети (Бобровська 2000).

2. Денчень 62, 64, 352, 371, Курники 17, Маслово 5, Неполоківці 1, Псари 2, Романківці 107, Синтана де Муреш 27, 47, 63, Тиргшор 43, Успенка 366, Финтинеле Ріц 1.

3. Дідівщина 6, Курники 19, Пелатка 5, Тиргшор 236.

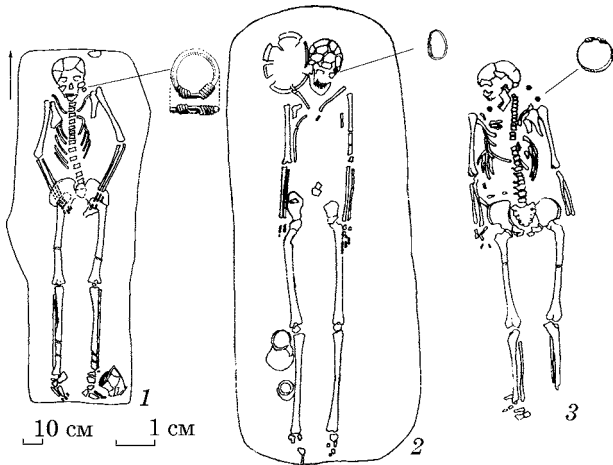


Рис. 1. Дротяні кільця в чоловічих похованнях: 1 — Тиргшор 43; 2 — Тиргшор 236; 3 — Будешть 106

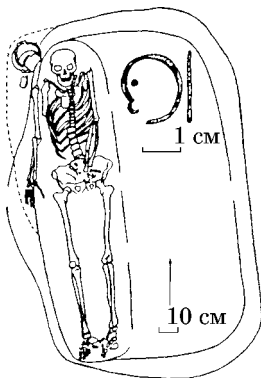


Рис. 2. Дротяне кільце в жіночому похованні Одая 12

Знаходили прикраси в ритуально зруйнованих жіночих могилах. Шість дротяних кілець (рис. 4, 1—6) зберігалися в скриньці разом з гольником, голками та веретенем у багатому, жіночому за інвентарем, зруйнованому похованні 371 могильника Денчень. Скупчення з простих дротяних кілець та кілець, прикрашених намистинами, локалізовано на нижніх ребрах частково потривоженого скелета у пох. 1 могильника Финтинеле Ріц (рис. 3, 5; 4, 15—25).

Відомо, що принаймні у деяких випадках, обрядові маніпуляції з рештками небіжчика здійснювали, поки м'які тканини тіла, та, вірогідно, волосся не зотліли повністю. Ймовірно, саме такий приклад демонструє зруйноване поховання 39 могильника Лецкань, у якому поблизу черепа знайдено дротяне кільце зі зв'язаними кінцями та прикраса з двох ромбічних пластин з пуансонним декором по краях (рис. 3, 3; 5, 1), яка могла використовуватися як затискач для волосся.

Бронзова смужка, зігнута вдвічі, сегментоподібна пластинка та ромбічна підвіска, з'єднані

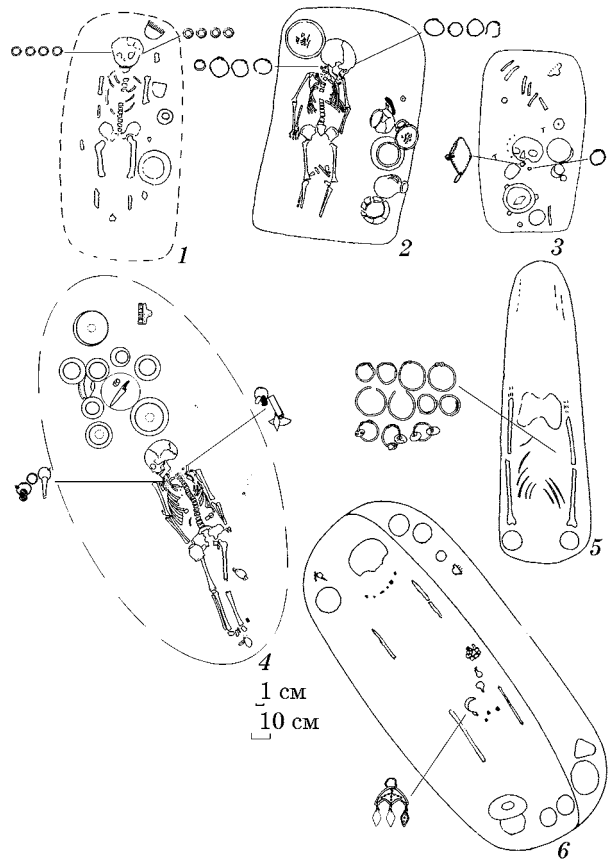


Рис. 3. Прикраси волосся в похованнях дівчаток, дівчат і молодих жінок: 1 — Неполоківці 1; 2 — Курники 17; 3 — Лецкань 39; 4 — Велика Бугаївка 132; 5 — Финтинеле Ріт 1; 6 — Бирлад Валя Сяке 48

за допомогою кілець маленького діаметра становили прикрасу дівчинки-підлітка з Великої Бугаївки (рис. 5, 2).

Пласкі ромбічні підвіски входили до складу «шумливих» прикрас з металу та рогу (рис. 5, 3—6), знайдених на черняхівських пам'ятках румунських Молдови і Трансильванії (Магомедов 2010). На жаль, досі немає жодного достовірного випадку, де ці ефектні прикраси знайдено *in situ*. Поховання з Пелатки виявлене випадково і не задокументоване належним чином. Визначено тільки тип поховання, орієнтування, конструкція (з використанням каменю) та склад інвентарю

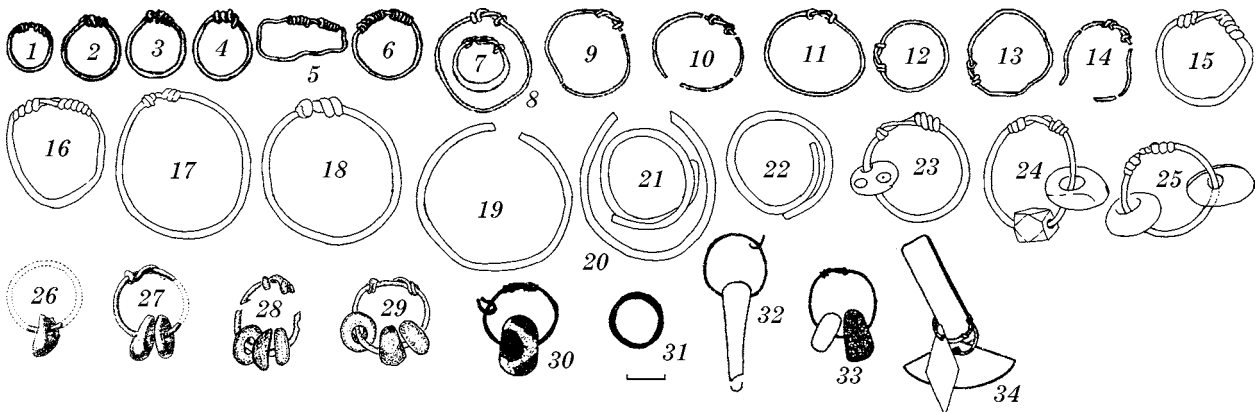


Рис. 4. Прикраси для волосся: 1—6 — Денчень 371; 7—14 — Курники 17; 15—25 — Финтинеле Ріт 1; 26, 27 — Тиргу Муреш XIII; 28, 29 — Романове Село 7; 30—34 — Велика Бугаївка 132

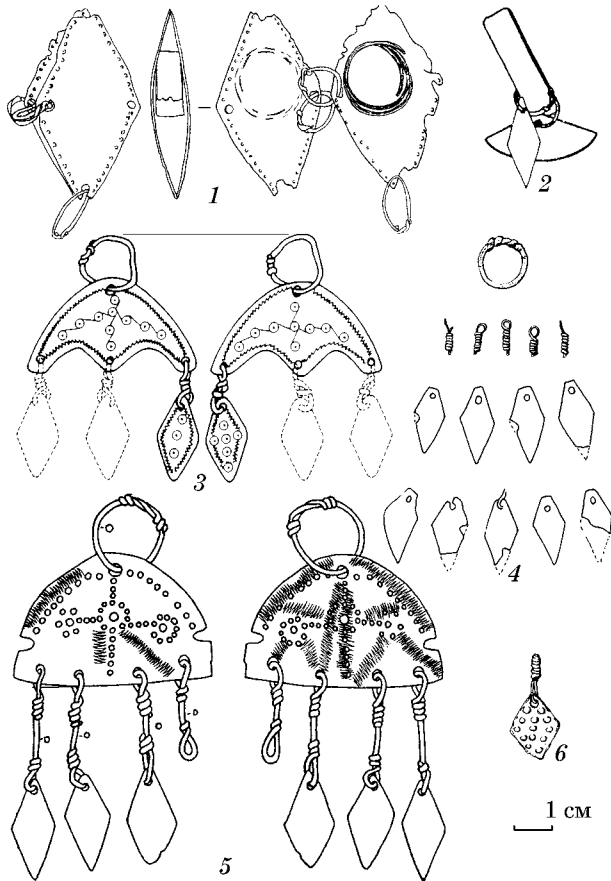


Рис. 5. «Шумливі» прикраси для волосся: 1 — Лецкань 39; 2 — Велика Бугаївка 132; 3 — Бирлад Валя Сяке 48; 4 — Синтана де Муреш 63; 5 — Пелатка 1; 6 — Братей

(Сімеану 1976, с. 25, 27). Поховання 48 з Бирлад Валя Сяке зазнало ритуальної руйнації, тому знахідку прикраси біля тазових кісток (рис. 3, 6) не можна вважати достовірною (Palade 2004, р. 113, fig. 161).

Таким чином, прості дротяні кільця зі зв'язаними кінцями, кільця, доповнені скляними та бурштиновими намистинами, підвісками, бронзові затискачі та «шумливі» підвіски супроводжували поховання дівчат і молодих жінок. Вірогідно, вони впліталися у волосся на рівні обличчя, ramen і, у деяких випадках, слугували своєрідним закінченням коси.

Для уточнення цього припущення звернімося до даних іконографії. Римські тріумфальні пам'ятки багаті на батальні сцени, зображення озброєних варварів і полонених, серед яких переважають дорослі чоловіки (Istvánovich, Kulczár 2001, р. 139). Нечисленні рельєфи жінок — полонянок чи рабинь — є на колонах Траяна та Марка Аврелія в Римі, трофеумі Траяна в Адамкльісі, консульському диптиху з Хальберштадтського єпископського собору святих Стефанія та Сикста. Стосовно перших трьох пам'яток у археологічній літературі висловлено думку, що жіночий костюм на них повторює античний, а тому позбавлений етнографічних рис (Istvánovich, Kulczár 2001, р. 139, fig. 1). Ці пам'ятки створені з різних нагод у різний час майстрами різного художнього рівня та з різним ступенем реалістичності й точності зображень.

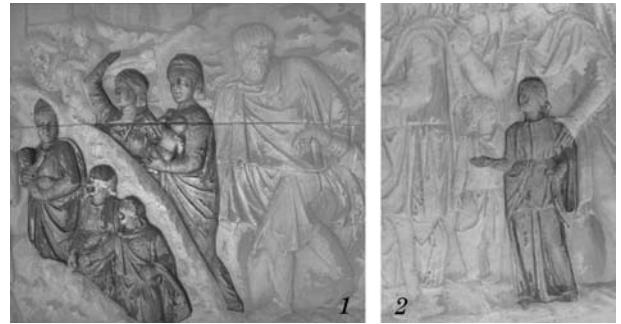


Рис. 6. З колони Траяна в Римі: 1 — головні убори жінок (за: Cichorius 1900, taf. LXVI); 2 — зачіска дівчини-підлітка (за: Cichorius 1900, taf. LXV)



Рис. 7. Полонені жінки: 1 — з трофеума Траяна в Адамкльісі (за: Florescu 1961, fig. 228, 229); 2 — на сценах колони Марка Аврелія в Римі (за: Domaschevski, Petersen, Galderini 1896, taf. 113)

Полонені дакійські (?) жінки з колони Траяна відтворені на сценах монумента в головних уборах із зав'язаною особливим чином тканини (рис. 6, 1). Волосся, зібране в зачіску, показано тільки у дівчат (рис. 6, 2). Античний скульптор відзначив зовнішні відмінності між дорослою жінкою та дівчиною, дівчиною.

Інші костюмні норми віддзеркалюють рельєфи трофеума Траяна в Адамкльісі: у дорослих жінок волосся зачісане назад і не покрите (рис. 7, 1).

Не передані вікові відмінності в костюмах дівчаток, дівчат та жінок на колоні Марка Аврелія (рис. 7, 2). Полонянки зображені з розпущеним довгим (до плечей) кучерявим волоссям.

Деякі типи зачісок та прикрас волосся ідентифікував на головах полонених аланок (?) з консульського диптиха з Хальберштадтського собору С.О. Яценко: 1) діадему; 2) зачіску з чотирьох кіс; 3) зачіску з прямим пробором та вузлом на потилиці (Яценко 2006, с. 148, 160, 161; рис. 87, 16, 17). Відмінності у зачісках жіночих персонажів пам'ятки обумовлені, вочевидь, їхнім віком та соціальним станом. Дві жінки зображені з дітьми. В обох довге волосся, в одній заплетене в коси, чоло прикрашає діадема, у другій — сховане під головний убір. Ще дві жінки мають однакові зачіски, одяг та прикраси. Волосся розділене на прямий пробор і зв'язане стрічкою у вузол. Одягнені вони в сукні, прикрашені двома разками намиста.

Унікальні знахідки на середньовічних аланських пам'ятках дозволили зафіксувати відмінності в зачісках та головних уборах дівчат, заміжніх жі-

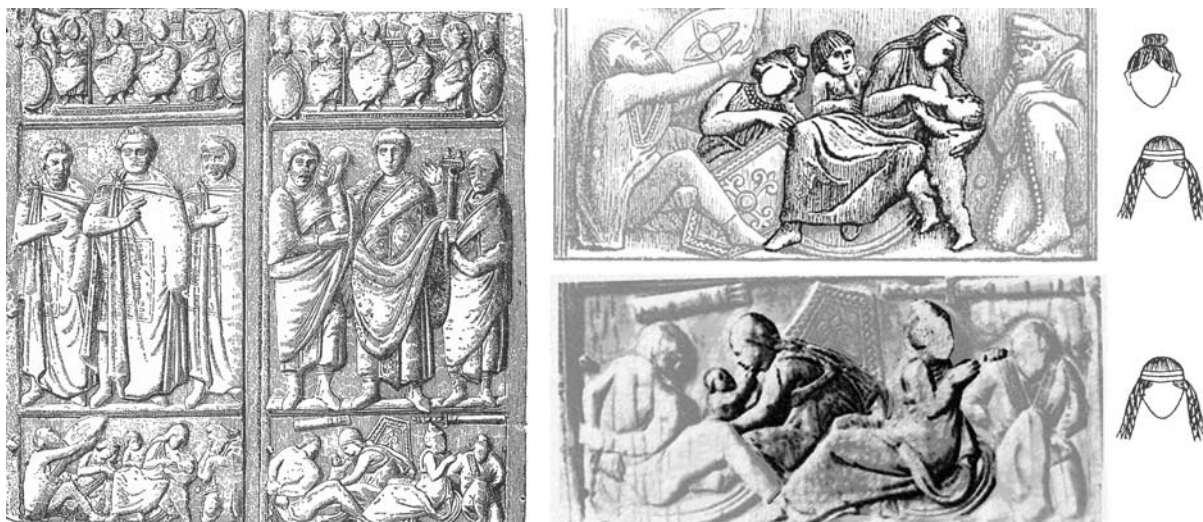


Рис. 8. Хальберштадтський собор святих Стефанія та Сикста. Полонені варвари з консульського диптиха

нок, які не народжували, та матерів (див: Яценко 2006, с. 324).

Якщо враховувати, що жодної знахідки дротяних кілець, зокрема, прикрашених намистинами, не було в могилах жінок черняхівської культури зрілого або похилого віку, а також вагітних (Городок Миколаївка могила Н, Черняхів 256) та жінок з дітьми (Балцата 11, Дідівщина 13, Ранжеве 20, 21, Фурманівка 23, Холмське 17), то висунуте припущення про прикрашання волосся дівчаток, дівчат та молодих жінок можна уточнити. Можливо, народження дитини було тією подією, яка кардинально віддзеркалювалася не тільки на статусі жінки, але й у її костюмі.

Наведемо **каталог знахідок скроневих кілець** у черняхівських похованнях.

*Будешть 106.* Трупопокладення з північним орієнтуванням в ямі. Кістяк випростаний на спині, руки уздовж тулуба. За антропологічним визначенням, похований чоловік молодого віку (Великанова 1975, с. 214, табл. VI). Біля лівого плеча — бронзові голка фібули та дротяне кільце, на правому — пласка прямокутна підвіска (Рикман 1967, с. 59, рис. 12, 1—3).

*Бирлад Валя Сяке 48.* Трупопокладення з північним орієнтуванням в ямі зі слідами ритуальної руйнації. Виходячи з решток кісток, скелет лежав випростано на спині. Інвентар: дев'ять посудин-«приношень», пара фібул на плечах, намисто, підвіски з мушлів молюсків, на тазових кістках — напівкругла прикраса з ромбічними підвісками, роговий гребінь (Palade 2004, р. 113, fig. 161).

*Бирлад Валя Сяке 143.* Трупопокладення в ямі. Інвентар: фрагменти чотирьох посудин, фібула, ключкоподібна шпилька, два дротяні кільця, «шумляча» прикраса з «відерець», ніж (Palade 2004, р. 95, fig. 107).

*Бирлад Валя Сяке 332.* Трупопокладення з північним орієнтуванням в ямі. Кістяк лежав випростано на спині, права рука вздовж тіла, ліва — на тазових кістках, ноги зігнуті в колінах праворуч. Інвентар: шість посудин-«приношень», пара фібул на плечах, намисто та підвіски на шії, пряжка, підвіска з мушлі Сургаєа біля лівої стопи, «скроневе» кільце біля правого ліктя (Palade 2004, р. 128, fig. 218).

*Бирлад Валя Сяке 546.* Трупопокладення з північним орієнтуванням в ямі зі сходиною. Кістяк лежав випростано на спині, руки вздовж тіла, кістки кінцівок зміщені, але слідів руйнування немає. Інвентар: сім посудин-«приношень», фібула біля правої кисті, «скроневе» кільце, браслет зі зрізу оленячого рогу, три дрібні намистини, половина скляної та ціла поліхромна мозаїчна намистини, три пряслиця, ніж і фрагмент голки. Поховання погано документоване: в тексті та на ілюстрації комплексу вказане розташування тільки посуду та фібули (Palade 2004, р. 148, fig. 294, 295).

*Велика Бугаївка 132.* Трупопокладення з північним орієнтуванням в ямі. Кістяк лежав випростано на спині, руки вздовж тіла, ноги прямі. За антропологічним визначенням похований — підліток, якого супроводжував багатий інвентар: 10 посудин-«приношень», роговий гребінь, на плечах — пара фібул, пряжка і прикраси волосся, намисто на шії, грудях, талії, біля ступні, підвіска з мушлі та рогові пірамідальні підвіски на грудях, біля ступні та коліна, ключкоподібна шпилька біля правого ліктя, скляне прясло на поясі, гольник з рештками залізної голки, шматок ладану<sup>1</sup> біля коліна, залізний ніж поміж кісток тварин і ячна шкаралупа (Петраускас 2004).

*Гаврилівка 106.* Трупопокладення з північним орієнтуванням в ямі. Кістяк лежав випростано на спині, ліва рука на тазових кістках, права відведена в бік, ноги прямі. За антропологічним визначенням, поховано жінку (Кондукторова 1979, с. 168). Інвентар: три посудини-«приношення», пара фібул на ключицях, біля шії уламок дугоподібно вигнутого залізного стрижня, намисто та фрагмент бронзового кільця (Сымонович 1960, с. 216, рис. 21, 106).

*Дідівщина 6.* Трупопокладення з західним орієнтуванням. Частково зруйнований кістяк лежав випростано на спині, руки вздовж тіла. За визначенням автора розкопок, похована доросла

1. Знахідки смоли, окрім поховання у Великій Бугаївці 132, відомі в інших черняхівських комплексах: Біленьке 137, Вікторівка 5, Бережанка 5, Городок 3, Кам'янка-Дніпровська 39, 89, Кам'янка-Анчекрак (?), Коблеве 33, Курники 17, Маслове 87 і Неполовіці 1.

жінка. Зліва на ребрах знайдено кільце з золотого дроту зі зв'язаними кінцями (Петраускас 2001, с. 113).

*Денчень 13.* Трупопалення, скупчення кальцинованих кісток. Інвентар: фрагменти двох посудин і бронзове «скроневе» кільце (Рафалович 1986, с. 31).

*Денчень 62.* Трупопалення з північним орієнтуванням в ямі. Кістяк лежав випростано на спині, права рука випростана, кисть лівої покладена на тазові кістки. Інвентар: чотири посудини-«приношення», фрагмент грального жетона зі скла та срібне «скроневе» кільце — місце знаходження не вказане (Рафалович 1986, с. 38, 39).

*Денчень 64.* Трупопалення, скупчення кальцинованих кісток. Інвентар: дві золоті підвіски у формі півмісяця, «скроневе» кільце, срібні перстень і два «скроневих» кільця, бронзові підвіски, залізний ніж, гребінь і сердолікова намистина (Рафалович 1986, с. 39, табл. XX, 9—22).

*Денчень 234.* Трупопалення урнове, перекрите шаром фрагментів повторно випаленого посуду. Інвентар: три великі керамічні брязкальця, фрагменти бронзових виробів (фібули, голки, «скроневого» кільця) та рогового гребеня (Рафалович 1986, с. 78).

*Денчень 292.* Трупопалення в ямі. Кістяк відсутній (немовля (?) — О. Г.). Інвентар: срібна фібула, два кільця з парою срібних видовжено-конічних підвісок-«відерець» на кожному, підвіска у вигляді сокири на срібному кілецьку зі зв'язаними кінцями, підвіска у вигляді гральної кістки, велика бурштинова грибоподібна підвіска на срібному кільці зі зв'язаними кінцями, намистина-підвіска з обламаної бурштинової грибоподібної підвіски на срібному кільці зі зв'язаними кінцями, бронзове «скроневе» кільце, цілі та фрагментовані намистини й підвіски (Рафалович 1986, с. 89, 90; детальніше див.: Гопкало 2008, рис. 12).

*Денчень 337.* Трупопалення з північним орієнтуванням в ямі зі слідами ритуальної руйнації. Інвентар: 12 посудин-«приношень», намисто, три підвіски з мушлів моллюсків, срібна пряжка, рештки складної «шумливої» прикраси з бронзи в срібному окутті, бронзове «скроневе» кільце зі зв'язаними кінцями, роговий гребінь, ключкоподібна шпилька, пряслице та уламки залізного ножа (Рафалович 1986, с. 94—97, табл. L).

*Денчень 352.* Трупопалення з північним орієнтуванням в ямі. Кістяк дитини лежав випростано на спині. Інвентар: намисто на шиї, пряслице, роговий гребінь, біля правого коліна рогова пірамідальна підвіска та фрагмент срібного кільця зі зв'язаними кінцями, на якому вона трималася (Рафалович 1986, с. 100).

*Денчень 371.* Трупопалення з північним орієнтуванням в ямі. Кістяк лежав випростано на спині. Поховання частково зруйноване. Інвентар: 11 посудин-«приношень», пара срібних позолочених фібул, намисто, срібне кільце; у дерев'яній скринці, інкрустованій бронзовим дротом, було шість «скроневих» кілець (срібне та п'ять бронзових), гольник з двома голками, два бронзових кільця (від веретена?), срібна ключкоподібна шпилька; біля скриньки лежав залізний ніж, кістяне веретено і три керамічні пряслиця (Рафалович 1986, с. 109—111; Гопкало 2008, рис. 10).

*Кам'янка-Анчекрак 9.* Трупопалення з північним орієнтуванням в ямі з заплічками та кам'яним закладом. Ритуально зруйноване. Інвентар: подвійна пружина від бронзової фібули з залізною віссю, кільце з бронзового дроту та намисто (Магомедов 2004, с. 135—140, рис. 10, 1—4).

*Кам'янка-Анчекрак 14.* Трупопалення з північним орієнтуванням в ямі з заплічками. Ритуально зруйноване. Інвентар: дві посудини-«приношення» (Магомедов 2004, с. 145, 146, рис. 12).

*Коблеве 37.* Трупопалення з північним орієнтуванням в ямі. Ритуально зруйноване. За визначенням автора розкопок, поховання належало молодій жінці. Інвентар: бронзова сережка-кільце у північній частині могили (Сымонович 1979, с. 83).

*Компанійці 48.* Кремація ямна. На дні декілька кальцинованих кісток, фрагменти обгорілої кераміки та бронзова сережка зі зв'язаними кінцями (Некрасова 2006, с. 109).

*Косанове 1963-09 (43).* Урнова кремація. Інвентар: підвіска-«відерець» та бронзове кільце зі зв'язаними кінцями (Petrauskas 2003, s. 337, abb. 68).

*Курники 17.* Трупопалення з північним орієнтуванням в ямі. Кістяк лежав випростано на спині, руки зігнуті в ліктях. Похована дитина. Інвентар: вісім посудин-«приношень», пара фібул на плечах, над правим плечем — три бронзові кільця та срібне, над лівим — чотири бронзових кільця зі зв'язаними кінцями, між колін гольник з залізною голкою; в різних місцях могильної ями — два глиняні пряслиця, кістяне лощило, шматок ладану, кістки тварин і ячна шкаралупа (Магомедов 1999, с. 111, 112, рис. 11).

*Курники 19.* Трупопалення з північним орієнтуванням в ямі з заплічками, зруйноване. Поміж кісток знайдено кільце з золотого дроту зі зв'язаними кінцями (Магомедов 1999, с. 112, рис. 9, 3).

*Леуцань 4.* Трупопалення з північним орієнтуванням в ямі. Ритуально зруйноване. За антропологічним визначенням, поховано жінку в віці *adultus* (Antoniu, Onofrei 1975, p. 284, tab.). Інвентар: чотири посудини-«приношення», фрагментований роговий гребінь, бронзова пряжка, бронзове кільце зі зв'язаними кінцями, намисто, залізний ніж і кістки тварин (Bloşiu 1975, p. 234, fig. 8).

*Леуцань 39.* Трупопалення з північним орієнтуванням в ямі. Ритуально зруйноване. Дитяче (Antoniu, Onofrei 1975, p. 284, tab.). Інвентар: п'ять посудин-«приношень», пара срібних фібул, бронзова пряжка, намисто, бронзове «скроневе» кільце, бронзова прикраса-затискач, бронзове «відерець», роговий гребінь і два пряслиця (Bloşiu 1975, p. 238, fig. 33; 34, 1—5).

*Маслове 5.* Трупопалення ямне. Поміж кісток і фрагментів двох мисок три глиняних прясла, половина кільця зі срібного дроту, декілька намистин (Петров 1964, с. 129).

*Михелешень 315.* Трупопалення урнове. За антропологічним визначенням, немовля. Срібне скроневе кільце (Şovan 2005, s. 100; pl. 177 B, 1).

*Михелешень 493.* Трупопалення з північним орієнтуванням. За антропологічним визначенням, належало жінці у віці *adultus*. Інвентар: дві посудини-«приношення», дві фібули на пле-

чах, пряжка на тазових кістках, намисто, бронзове скроневе кільце, пряслице та кістки тварин (Şovan 2005, s. 139; pl. 262; 263, 53).

*Мелешть 34.* Трупопокладення з північним орієнтуванням в ямі. Кістяк лежав випростано на спині, руки й ноги випростані. Кістки скелета в анатомічному порядку, але поганої збереженості. Довжина скелета 118,0 см. Поховання визначене автором розкопок як жіноче. Інвентар: 12 посудин-«приношень», пара фібул, дві пряжки, намисто, три цілих і одне фрагментоване бронзових «скроневих» кільця з трьома намистинами, знайдені на кістках таза, два пряслиця (Федоров 1960, с. 279—281).

*Неполоківці 1.* Трупопокладення з північним орієнтуванням в ямі. Скелет дитини лежав випростано на спині, руки вздовж тіла. Інвентар: три посудини-«приношення», скляний келих, пара фібул на плечах, намисто, біля черепа чотири бронзових кільця з чотиригранного у перетині дроту та чотири срібних дротяних кільця зі зв'язаними кінцями, роговий гребінь, шматок смоли біля кісток ніг. У заповненні могили знайдено фрагменти гончарної лискованої миски (Тимошук, Никитина 1978, с. 89, рис. 1, 1—9).

*Одая 12.* Трупопокладення з північним орієнтуванням в ямі з підбоям. Кістяк лежав випростано на спині, права рука випростана, кисть лівої покладена на таз. За антропологічним визначенням, похована жінка 25—30 років. Інвентар: посудина-«приношення» та бронзове кільце на лівій ключиці (Никитина 1996, с. 13).

*Оселівка 80.* Трупопокладення з північним орієнтуванням в ямі. Кістяк зруйнований у верхній частині. Інвентар: 15 посудин-«приношень», бронзове «скроневе» кільце, скляна та фрагменти сердолікових намистин, фрагмент бронзового предмета, уламки гребеня, залізний ніж і кістки тварин (Никитина 1988, с. 75, 76, табл. 45).

*Привільне 10.* Трупопокладення з північним орієнтуванням. Погано збережений кістяк дорослої людини лежав випростано на спині. До інвентарю поховання входили чотири посудини-«приношення», пара фібул на ключицях, 14 намистин на шії та ще три намистини на тазових кістках. З правого боку на попереку окремою купкою лежали: два «скроневих» кільця, кістяне кільце, три намистини, кругла кістяна пластинка, бронзове кільце, підвіска з ікла хижака, дві підвіски з мушлів, біля правої ноги виявлені ще підвіска та намистина. Зліва біля скелета знайдено роговий гребінь, чотири бурштинові підвіски, а на кістяку (точне місце невідоме) — чотири скляні жетони (Кухаренко 1955, с. 136, табл. II).

*Привільне 18.* Кремація, накрита пласким каменем. На ньому знайдено глиняне пряслице. Поміж кальцинованих кісток ще глиняне пряслице, бронзове кільце, уламок фібули та фрагменти гончарної посудини (Кухаренко 1955, с. 140).

*Привільне 25.* Кремація ямна. Поміж кісток знайдено три глиняні пряслиця, бронзове кільце, п'ять залізних підвісок, уламок рогового гребеня та шість намистин (Кухаренко 1955, с. 142, табл. IV, 9—14).

*Привільне 26.* Урна кремація, накрита уламками посуду. Поміж кальцинованих кісток: бронзова пряжка, кільце з бронзового дроту зі зв'язаними кінцями, скляна підвіска на бронзо-

вому кільці та фрагмент сердолікової намистини (Кухаренко 1955, с. 142, табл. IV, 15—17).

*Пасари 2.* Трупопокладення з південно-західним орієнтуванням. Скелет лежав випростано на спині. На лівому плечі — срібна «брошка», біля голови — срібне кільце (Hadaczek 1912, s. 29).

*Пелатка 1.* Трупопокладення, виявлене випадково на глибині 2,0 м, орієнтоване на північ, накрите зверху кам'яним диском. Розміри могили та розміщення інвентарю не встановлено. Інвентар: миска, срібна фібула, бронзова прикраса з напівкруглої пластинки з ромбічними підвісками та бронзова пряжка (Cimpeanu 1976, s. 25, 27, abb. 6).

*Пелатка 5.* Трупопокладення з північним орієнтуванням. Кістяк лежав на спині, ноги зігнуті в колінах та вкладені праворуч. За визначенням автора розкопок, похована дівчинка 10—15 років. Інвентар: шість посудин-«приношень», кільце зі зв'язаними кінцями із золотого дроту біля правого вуха (Cimpeanu 1976, s. 29, abb. 7, 4—10).

*Романківці 107.* Трупопокладення з західним орієнтуванням в ямі з заплічками. Кістяк лежав випростано на спині, окремі кістки зміщені, ноги дещо зігнуті в колінах, ліва рука — вздовж тіла, права зігнута в лікті та покладена на живіт. Інвентар: пара фібул на плечах, намисто біля черепа та на грудях, срібне кільце біля правої скроневої кістки (Никитина 1996, с. 98, табл. 48).

*Романове Село 7.* Трупопокладення з північним орієнтуванням. Ритуально зруйноване. Інвентар: чотири посудини-«приношення», три підвіски з бронзових кілець з намистинами, намисто, роговий гребінь, копоушка та залізний ніж (Строць 1993, с. 43, рис. 4, 8—21).

*Ромашки 4.* Два бронзові кільця (Брайчевский 1960, с. 108).

*Ромашки 5.* Срібне та частина бронзового кільця (Брайчевский 1960, с. 108).

*Ромашки 9.* Кільце з загнутими кінцями (Брайчевский 1960, с. 108).

*Ромашки 10.* Шість бронзових різноманітних кілець (Брайчевский 1960, с. 108).

*Ромашки 12.* Три бронзові кільця (Брайчевский 1960, с. 108).

*Рижівка 3.* Урна кремація. За антропологічним визначенням, парне. Поховано двох дорослих молодих осіб, одна з яких жінка, стать іншої не визначено (Алексеева 1975, с. 267). Інвентар: фрагменти п'яти посудин і бронзове кільце з зв'язаними кінцями (Кропоткин 1962, с. 3, 4, рис. 10, 13—18).

*Рижівка 46.* Урна кремація. За антропологічним визначенням, дорослий чоловік (Алексеева 1975, с. 270). Поміж кальцинованих кісток знайдено «скроневе» кільце з бронзового дроту з трьома скляними намистинами — двома синіми та зеленою. Поблизу урни в землю встромлений залізний ніж (Кропоткин 1967, с. 1, 2, рис. 5, 1).

*Синтана де Муреш 27.* Трупопокладення, орієнтоване на північ. Поховання дитини. Інвентар: 12 посудин-«приношень», скляний келих, пара бронзових фібул на плечах, біля правого плеча срібне «скроневе» кільце, намисто, залізний ніж з рештками шкіряного чохла, залізна голка в гольнику, глиняне пряслице, кістки тварин (Kovács 1912, s. 349, 350, fig. 31—34).

*Синтана де Муреш 47.* Трупопокладення зі східним орієнтуванням. Скелет лежав на лівому боці, частково зруйнований. Біля черепа з правого боку срібне «скроневе» кільце (Kovács 1912, s. 355, fig. 64).

*Синтана де Муреш 61.* Трупопокладення з північним орієнтуванням. Кістяк лежав випростано на спині. Інвентар: намисто на шиї, бронзове кільце зі зв'язаними кінцями, фрагменти двох залізних пряжок (Kovács 1912, s. 358, fig. 82).

*Синтана де Муреш 63.* Трупопокладення з північним орієнтуванням. Кістяк лежав випростано на спині, ліва рука на кістках таза. Інвентар: пара бронзових фібул на плечах, бронзова пряжка, біля шиї дев'ять срібних ромбічних підвісок (ще дві було знайдено пізніше при дослідженні кістяка), п'ять звитих дротиків з петельками на кінцях, срібне дротяне кільце, дві конічні підвіски на кільці, пласка прямокутна підвіска зі срібла, намисто, пряслице (Kovács 1912, s. 358, 359, fig. 85).

*Тургшор 43.* Трупопокладення з північним орієнтуванням в ямі. Кістяк лежав випростано на спині, руки на кістках таза. Інвентар: глек з трикутною ручкою, сердолоківа намистина біля лівої ноги, срібне «скроневе» кільце над лівим плечем, залізний ніж біля правої гомілки (Diaconu 1965, p. 55, pl. LXXXVIII, 1—4).

*Тургшор 55.* Кремація урна. Інвентар: фрагменти чотирьох посудин, фрагментована рогова пірамідальна підвіска на дротяному кільці, фрагмент кільця з бронзового дроту (Diaconu 1965, p. 43, pl. XXXVII).

*Тургшор 236.* Трупопокладення з північним орієнтуванням в ямі. Скелет дорослої людини лежав випростано на спині. Інвентар: три посудини-«приношення», залізна пряжка, золоте кільце зі зв'язаними кінцями біля лівої скроні (Diaconu 1965, p. 69, pl. CXXII).

*Тургу Муреш XIII.* Трупопокладення, ритуально зруйноване, парне (?). Інвентар: шість посудин-«приношень», скляний конічний келих із крихкого скла, форму якого визначено завдяки відтиску в землі, подвійна пружина срібної фібули, рогова пірамідальна підвіска на бронзовому кільці, скляна намистина, 11 намистин з крихкого матеріалу, три бурштинові намистини, підвішені до двох бронзових кілець, срібна підвіска у формі сокири, кільце, кільце з розімкненими кінцями, роговий гребінь, срібні пластинки (окуття?), петля дерев'яної скриньки з цвяшком, залізний ніж з кільцем, уламок бронзової голки, точило, кістки свині (Kovács 1915, s. 321, fig. 50; 51).

*Успенка 366.* Трупопокладення з північним орієнтуванням в ямі. Кістяк лежав випростано на спині, руки вкладено на тазові кістки. Дитина. Інвентар: чотири посудини-«приношення», залишки залізного предмета (фібули?) біля правого плеча, намистина та срібна дротяна сережка біля черепа (Некрасова 2006, с. 102, рис. 46, 1—5).

*Финтинеле Ріц 1.* Трупопокладення з південним орієнтуванням в ямі. Частково зруйнований скелет лежав випростано на спині з руками вздовж тіла. За визначенням автора розкопок, похована молода особа. Інвентар: пара фібул на ключицях, бронзова пряжка, роговий гребінь, на грудях та біля правого ліктя зафіксовані скупчення предметів: п'ять бронзових кілець зі зв'язаними кінцями, два срібних кільця з накладними кінця-

ми, три срібних кільця зі зв'язаними кінцями з намистинами, різноманітні намистини, зокрема, поліхромна мозаїчна; біля правої руки два пряслиця, кородований залізний ніж, залізний предмет (пряжка?) біля лівої ноги (Marinescu, Gaiu 1989, s. 125, 128, abb. 2A).

*Алексеева Т.И.* Антропологический анализ костных остатков из могильников с трупосожжениями черняховской культуры // СА. — 1975. — № 1. — С. 264—270.

*Бобровська О.В.* Намисто та підвіски у вбранні населення черняхівської культури: Автореф. дис... канд. іст. наук. — К., 2000.

*Брайчевский М.Ю.* Ромашки // МИА. — 1960. — № 82. — С. 100—147.

*Великанов М.С.* Палеоантропология Прутско-Днестровского междуречья. — М., 1975.

*Гей О.А.* Черняховская культура и скифо-сарматский мир: Автореф. дисс. ... канд. истор. наук. — М., 1985.

*Гонкало О.В.* К периодизации могильника Слобозия-Кишкэрень в Бессарабии // Stratum plus. — 2010. — № 4. — С. 211—222.

*Гудкова А.В.* Особенности этнокультурного процесса в черняховском обществе // Тр. VI Междунар. конгр. славянской археологии. — М., 1997. — Т. 1. — С. 223—233.

*Кондукторова Т.С.* Антропологические материалы черняховской культуры Украины // МЧК. — 1979. — С. 163—204.

*Кропоткин В.В.* Отчет об археологических раскопках Кременчугского отряда Приднепровской экспедиции в 1962 г. / НА ІА НАНУ. — 1962/62.

*Кропоткин В.В.* Отчет об археологических раскопках Кременчугского отряда Приднепровской экспедиции в 1967 г. / НА ІА НАНУ. — 1967/74.

*Кухаренко Ю.В.* Поселение и могильник полей погребений в с. Привольное // СА. — 1955. — № XXII. — С. 125—152.

*Магомедов Б.В.* Черняховский могильник Курники на Южном Буге // Stratum plus. — 1999. — № 4. — С. 102—120.

*Магомедов Б.В.* Могильник черняхівської культури Кам'янка-Анчекрак // Археологія давніх слов'ян. — К., 2004. — С. 131—164.

*Магомедов Б.В.* Украшения с привесками на памятниках черняховской культуры // Terra Barbarica. Monumenta archaeologica barbarica. Series gemina. — Lodz; Warszawa, 2010. — Т. II. — С. 595—601.

*Некрасова А.Н.* Памятники черняховской культуры Днепровского Левобережья // Готы и Рим. — К., 2006. — С. 87—200.

*Никитина Г.Ф.* Могильник у с. Оселивка Кельменецкого района Черновицкой обл. // МЧК. — 1988. — С. 5—97.

*Никитина Г.Ф.* Могильники черняховской культуры в Севернуй Буковине и Бессарабии. — М., 1996.

*Петраускас О.В.* Могильник та поселення черняхівської культури біля с. Дідівщина (за матеріалами розкопок Валерії Козловської) // Археологія. — 2001. — № 2. — С. 111—121.

*Петраускас О.В.* Поховання багатой дівчинки на могильнику черняхівської культури Велика Бугаївка // Археологія давніх слов'ян. — К., 2004. — С. 165—184.

*Петров В.П.* Масловский могильник на р. Товмач (по материалам раскопок П.И. Смоличева и С.С. Гамченко в 1926, 1928 и 1929 гг.) // МИА. — 1964. — 116. — С. 118—167.

*Рафалович И.А.* Данчены. Могильник черняховской культуры III—IV вв. н. э. — Кишинев, 1986.

*Рикман Э.А.* Памятник эпохи Великого переселения народов (по раскопкам поселения и могильника черняховской культуры у села Будешты). — Кишинев, 1967.

Рикман Э.А. Этническая история населения Поднестровья и прилегающего Подунавья в первых веках нашей эры. — М., 1975.

Рудич Т.А. Центральноевропейское влияние в погребальном обряде черняховской культуры // Ostrogothika. — Харьков, 2009. — С. 216—221.

Седов В.В. Скифо-сарматские элементы в погребальном обряде черняховской культуры // Вопросы древней и средневековой археологии Восточной Европы. — М., 1978. — С. 99—107.

Сымонович Э.А. Раскопки могильника у овчарни совхоза Приднепровского на Нижнем Днепре // МИА. — 1960. — 82. — С. 192—238.

Сымонович Э.А. Коблевский и Ранжевский могильник около г. Одессы // МЧК. — 1979. — С. 63—111.

Строцень Б. Могильник черняхівської культури в Романовому Селі на Тернопільщині // Наук. зап. Тернопільського краєзнав. музею. — Тернопіль, 1993. — С. 38—56.

Тимощук Б.А., Никитина Г.Ф. Памятники первых веков н. э. у с. Неполоковцы // Вопросы древней и средневековой археологии Восточной Европы. — М., 1978. — С. 89—94.

Федоров Г.Б. Малаештский могильник // МИА. — 1960. — 82. — С. 253—301.

Яценко С.А. Костюм древней Евразии. — М., 2006.

Antoniu S., Onofrei M. Studiul antropological scheletelor din necropola din secolul al IV-lea e. n. de la Lețcani (jud. Iași) // AM. — 1975. — VIII. — P. 282—285.

Bloșiu C. Necropola din secolul al IV-lea e. n. de la Lețcani (jud. Iași) // AM. — 1975. — VIII. — P. 203—280.

Cichorius C. Die Reliefs der Trajanussäule. Textband II—III, Tafelband 1—2. — Berlin, 1896—1900.

Compeanu I.H. Das Grabfeld aus dem 4 Jh. u. z. von Pălăuca (Kr. Cluj) // Dacia. — 1976. — XX. — S. 23—36.

Diaconu Gh. Torgșor. Necropola din secolele III—IV e. n. — București, 1965.

Diaconu Gh. Spatsarmatische elemente in der Sintana de Mures-Tschernjachow kultur // Dacia. — 1966. — X. — P. 357—364.

Domashevski A., Petersen E., Galderini G. Die Markus Säule. — München, 1896.

Hadaczek K. Kultury dorzecza Dniestru w epoce cesarstwa rzymskiego // MAAE. — 1912. — 12. — S. 23—33.

Istvánovits E., Kulcsár V. Sarmatians through the eyes of strangers. The Sarmatian warrior // International connections of the Barbarians Basin in the 1<sup>st</sup>—5<sup>th</sup> centuries A. D. — Aszód-Nyiregyháza, 2001. — P. 139—169.

Kokowski A. Grupa Masłomecka z badan nad przemianami kultury gotów w młodszym okresie rzymskim. — Lublin, 1995.

Kovács I. A Marosszentannai napvándorlaskori temető // Dolgozatok. — 1912. — III. — 2. — P. 250—367.

Kovács I. A marosvásárhelyi őskori telep, skytha- és népvándorlaskori temető // Dolgozatok. — 1915. — S. 226—324.

Marinescu G., Gaiu C. Die Nekropole bei Fintinele «Rîț», Gem. Matei, Jud. Bistrița-Năsăud aus dem 4. Jahrhundert u. z. // Dacia. — 1989. — XXXIII. — 1—2. — S. 125—143.

Palade V. Așezarea și necropola de la Bârlad-Valea Seacă secolele III—V. — București, 2004.

Petrauskas O.V. Die Gräberfelder der Černjachov-Kultur von Kosanovo und Gavriloška — eine vergleichende Studie zu Chronologie, Bestattungssitten und ethnokulturellen Besonderheiten // BRGK. — 2003. — 84. — S. 223—351.

Șovan O. Necropola de tip Sântana de Mureș-Černjachov de la Mihălășeni (jud. Botoșani). — Târgoviște, 2005.

Tempelmann-Maczyńska M. Das Frauentrachtzubehör des mittel- und osteuropäischen Barbaricums in der römischen Kaiserzeit. — Kraków, 1989.

О. В. Гопкало

## УКРАШЕНИЯ ВОЛОС В ДЕВИЧЬЕМ УБРАНСТВЕ НАСЕЛЕНИЯ ЧЕРНЯХОВСКОЙ КУЛЬТУРЫ

В статье систематизирована такая категория черняховских древностей, как проволочные кольца с завязанными концами. Они найдены у черепов и на плечах умерших и предназначались для украшения волос. Чаще они сопровождали погребения девушек и молодых женщин и не известны в могилах женщин зрелого и пожилого возраста, а также беременных и женщин с детьми. Это дает основание предполагать, что разнообразные украшения волос использовались девушками и молодыми, еще не рожавшими, женщинами. Очевидно, рождение ребенка было тем событием, которое отражалось не только на статусе женщины, но и в ее костюме.

O. V. Gopkalo

## HAIR ADORNMENTS IN GIRLS' CLOTHES OF CHERNYAKHIV CULTURE

The article systematized such Chernyakhov's antiquities category as wire ring with tied ends. They were found near the skull and shoulders of the dead and were intended to decorate the hair. More typically they accompanied the burials of girls and young women and were never found in the graves of mature or elderly women, or pregnant women or women with children. This suggests that a variety of hair ornaments was used by girls and young, not parous women. Obviously, the birth of a child was an event, which had an effect on both the woman's status and costume.